

ling gemeen: ze maken nooit psycholoog Jan Dijkhuis, nu uitvoerig geïnterviewd door Jan Drunen. Hij was de eer-og die, in 1948, in dienst in psychiatrische inrichting; viedt een persoonlijk panora-ze thema's die bij een halve ijke volksgezondheid horen: uilde jeugdijaren, de oorlog, an de psychologie, de subjecting van de 'Utrechtse school' jk en Rümke, de psychiatri-ig voor en na de eerste psy-de territoriale twisten tussen s, de bevrijding van de be-igieuze moraal, de psycho-Carl Rogers en anderen, de e tranen van het sensitivity niversiteit, het onderzoek en van psychotherapie en klini-gie.

is daar Karel Bongenaar, nu van wie niemand nog ge-tij was al vijftien jaar opge-Groot Graffel te Warnsveld werd opgericht om het ooit geestesleven van ons land te jaar verbleef hij er met een 17 jaar vrijwillig. Loes Ver-etteerde een man die zijn ei-zijn eigen schaal leidde, ter-in de horizon al die vernieu-en op al die duizenden pagi-wamen: als lezer voel je je bij deze N=1-studie, terwijl rootscheeps onderzoek naar je hand niet omdraait. Ik ga nvatten of citeren - u moet en een plaats geven. Op zijn oed om te bedenken dat Ka-r voor het laatst rond zijn ts Tiel wandelde (langs het zal, waar de blinde organist et zelfde jaar dat het eerste s voor de geestelijke volks-erd gehouden.

A.J.H.v.V.

12-95

MGV

Op 4 mei 1972 werd Karel Bongenaar 65 jaar. Tot zijn niet geringe verbazing kreeg hij toen AOW. Sindsdien is er veel ten goede veranderd, vindt hij. 'Vroeger in Tiel zeiden ze dat de beste medicijn is dat je werk en dus geld hebt. Nu heb ik geld op mijn rekening, wat dat betreft ben ik dus wel genezen.'

In diezelfde tijd mocht Karel Bongenaar zich zelfstandig buiten de hekken begeven van Psychiatrisch Centrum Het Groot Graffel, waar hij al 42 jaar verbleef. Eerst vergezelde een leerling-verpleegster hem nog als hij naar Zutphen ging, want hij kende de weg niet zo goed. Samen met haar kocht hij een scheerapparaat en een kostuum. Later ging hij alleen. 'Op 20 april 1974 wandelde ik voor het eerst weer helemaal alleen buiten. In vijf kwartier ben ik van Warnsveld naar Zutphen gelopen.'

We zitten in 'de teamkamer' in een van de oudste gebouwen van Het Groot Graffel, waar de geriatische patiënten huizen. De kamer is hoog en kaal, voor de ramen zitten ijzeren stangen. Op tafel staat een blad met koffie, thee en koekjes. De deur naar de gang is op slot. 'Dan worden we niet gestoord door patiënten die over de gangen dwalen,' zegt de verpleegkundige die bij het gesprek aanwezig is. Aan het hoofd van de tafel zit Carel Gerardus Maria Bongenaar, geboren op 4 mei 1907 in Tiel, op 27 mei 1930 opgenomen in Het Groot Graffel en nooit meer weggegaan. Tot januari 1958 verbleef Bongenaar 'op machtiging der Arrondissementsrechtbank' in Het Groot Graffel, sindsdien op vrijwillige basis.

Hij heeft zijn beste pak aan. Voor hem op tafel ligt de plattegrond van Tiel, daarnaast een hoge stapel kranteknipsels. Het zijn stukken die hij in de loop van de jaren uit de Tielse Courant heeft geknipt. Ze betekenen veel voor hem. Niet alleen tijdens dit eerste gesprek, maar ook bij alle gesprekken daarna staat hij erop eerst de Tielse knipsels door te nemen alvorens zijn levensverhaal te doen.

Hoofdstuk 1: Van Tiel naar Groot Graffel

'Vandaag is het voor mij een bekende datum,' opent Karel Bongenaar zijn levensverhaal. '28 juli was altijd de laatste schooldag vóór de grote vakantie, dan mochten we iets vroeger naar huis. Na de lagere school ging ik naar de MULO-school, dat was iets nieuws. Op de HBS moest je zelf vijftig gulden aan boeken betalen, dat konden wij niet. Die HBS was denk ik ook te hoog voor mij.'

In de vierde klas van de MULO-school wilde ik er de brui aan geven, het werd te veel huiswerk. Zegt die hoofdonderwijzer: "Ik laat je niet gaan, jij bent een te goede leerling."

Mijn vader stond al bekend als een geleerde. Daardoor was ik dan zogenaamd ook een goede leerling. Mijn vader was een meneer. Hij had een hoge hoed, een horloge dat kwartieren kon slaan en een fantasievest. Hij was landmeter, maar ik moest ingenieur worden bij de Waterstaat.

Na de MULO kon ik mijn praktijkdiploma Boekhouden halen. Vlak bij school was een tabakswinkel. De oudste zoon van die tabakshandelaar, een brave geleerde, leerde mij boekhouden. Dat was één uur per week. Het praktijkdiploma van de Vereniging van Leraren heb ik gehaald. Mercurius, het diploma voor handels- en kantoorbediende, niet. Daar vroegen ze iets wat bijna nooit voorkwam, ze vroegen wat tape-koersen waren. Dat wist ik niet. Het was een heel onbelangrijk iets, maar daardoor kreeg ik een vier en geen diploma.'

Bij de helper van de Tielse bibliotheek heeft Karel Bongenaar later nog machineschrijven geleerd. Toen dat allemaal gedaan was, probeerde hij werk te zoeken.

Hoe ging dat?

'Nou dat ging niet. Ha ha.'

'Je kan een advertentie zetten in de Tielse Courant of aan bekende persoonlijkheden vragen of die iets weten. Een kleermaker zei dat er bij hem wel eens handelsreizigers uit Nijmegen kwamen, die wisten soms een baantje. Maar daar heb ik toch niks meer van gehoord.

In 1923 kwam ik van de MULO-school en in het voorjaar van 1930 had ik nog steeds geen cent verdiend. En het zag er ook niet naar uit dat ik ooit een cent verdienen zou ook.

Mijn moeder had wel gewild dat ik direct na school was gaan werken. Dat heeft ze vaak genoeg laten merken. "Jij behoort verdienen te hebben", zei ze dan.'

In die tijd woonde Karel Bongenaar samen met zijn moeder. Kort voor zijn achttiende verjaardag was zijn vader gestorven. Moeder en zoon leefden nadien van een klein weduwenpensioen. Karel Bongenaar was enig kind uit het tweede huwelijk van zijn vader. Uit diens eerste huwelijk waren zeven kinderen geboren. De oudste zoon Frans werd, na de dood van vader, toeziend voogd over zijn halfbroer Karel.

Mevr. dr. L.H. Verplanke (1953), historicus, is hoofdredacteur van het Tijdschrift voor de Sociale Sector. Zij promoveerde, samen met mevr. A.M.M. Dercksen, op het proefschrift 'De geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland, 1914-1970'. Boom, 1987. Adres: Willem Barentszstraat 63, 3572 PD Utrecht.

'Die Frans was dus verplicht om te zorgen dat ik werk kreeg, maar dat deed hij niet. Ik ben op het politiebureau geweest, dat is vlakbij het kantoor waar Frans werkte. Dan belde die commissaris Frans op: "Ja, hij zit hier weer." "Ik kan hem niet de hele dag achterna lopen", zei Frans dan terug.'

Wat deed u op het politiebureau?

'Als ik mij niet goed in orde voel en ik weet zeker dat dat door een ander wordt veroorzaakt, daar kan een dokter dan niks aan doen. Daarom ging ik naar het politiebureau.

Ik ben er een paar keer geweest. Twee keer bij de commissaris, twee keer bij de inspecteur en toen nog een grote brief gebracht. Ik ben ook bij een advocaat geweest, maar die wou me niet helpen. "Ga zelf maar naar de officier van justitie", zei hij.'

Wat wilde u van de politie?

'Zij moesten maar eens erkennen dat mij iets werd aangedaan. Ik was bedwelmd. Dat ben ik nu nog steeds. En iedereen praatte maar over je brood verdienen.'

De plattegrond van Tiel wordt uitgevouwen. Karel Bongenaar wijst de Korenmarkt aan. Daar is hij geboren. 'En bij de Molenstraat was mijn school. Nu zijn de Pijsslag en Albert Heijn daar vlakbij. In mijn tijd was er een fietsenfabriek: Bato rijwielen, sterk als de Batavieren, snel als een pijl.'

Twaalf jaar later verhuisde het gezin naar de nieuwbouw. Dat was vooral voor moeder Bongenaar een vooruitgang. In het oude huis was de keuken beneden en de huiskamer boven. Moest ze altijd alles door de gang de trappen op sjouwen. In het nieuwe huis hoefde dat niet meer.

'Bij die verhuizing heeft zich al het eerste verschijnsel van mijn aandoening voorgedaan. In dat oude huis was in het midden van de gang een deur met een glazen ruit. Die deur stond wijd open tegen de muur aangeduwd. Toen wij weggingen hebben we nog goed gekeken of we alles hadden meegenomen, maar toch is het mij ontgaan dat mijn houten hoepel achter die deur stond. Dat komt door die bedwelming.

Zo'n hoepel kostte veertig cent, maar ik mocht geen nieuwe kopen van mijn vader.'

Ook al is hij er sinds 1930 niet meer geweest, Karel Bongenaar weet zeker dat hij Tiel nog goed zou kennen als hij er nu heen ging. 'Het is onuitwisbaar in mijn geheugen gegrift. Ik ging drie keer per dag wandelen. 's Morgens en 's avonds de stad rond, 's middags liep ik nog verder. Een bekende wandeling ging langs het Inundatiekanaal. Drumpt om, dat was ook een wandeling. Kijk,

daar loopt de Ophemertse dijk. Dan liep ik over die dijk en dan zag ik aan het einde van zo'n krib een tak met groene blaadjes boven het water. Dat was wel een aardig gezicht. Later in het jaar werden ze geel en nog later was die tak kaal. Toen was er helemaal niks meer te zien.'

'27 mei 1930 's avonds om half zeven kwam de rechercheur van politie. Ik stond in het voorkamertje, ik zag het wel. Hij zette zijn fiets tegen ons tuinhek en vraagt aan mij: "Is je moeder thuis?" Ik zeg: "Jawel." In de gang hebben ze een poosje staan praten. De volgende morgen om half negen moest ik klaar staan. Dan zou hij met mij naar een dokter in Utrecht gaan, zei mijn moeder.

Voor in die auto zat een chauffeur, dat was een hoofdagent. Ik zat achter in tussen twee gewone agenten. Maar de auto stond niet naar de kant van Utrecht. Mijn moeder zei niks. Ze heeft me gewoon een hand gegeven. Ze kwam ook niet in de deuropening staan. De buurvrouw kwam wel even kijken. Verder was er niemand te zien.

We reden naar Amerongen. Ik zei meteen dat dat niet de weg naar Utrecht was. Maar zij zeiden dat we onderweg nog even een boodschap moesten doen. Dat was een leugen. In Dieren dronken we een kop koffie en daarna reden we door de Middachterallee naar het Binnengesticht in Zutphen. Daar hebben we een poos op het binnenplein gestaan, want er was geen plaats. Een kantoorbediende is toen naast de chauffeur gaan zitten. Hij commandeerde hoe we moesten rijden. Precies om twaalf uur 's middags kwamen we bij Het Groot Graffel.'

Hoofdstuk 2: Groot Graffel tot 1940

Het tweede gesprek begint weer met de Tielse knipsels. Karel Bongenaar laat een foto zien waarop twee Tielse meisjes staan die samen het cijfer 87 ophouden. 'Ook toevallig, dat is precies mijn leeftijd. Zij groeten mij zeker omdat ik 87 jaar ben.' Een ander knipsel is belangrijk omdat de naam Udo erin voorkomt. 'Aan de Lingedijk woonde naast mijn halfbroer ook een Udo. Die was gemeentesecretaris van het dorp Zoelen. Er stond een keer een advertentie in de krant waarin ze daar een jongste bediende vroegen. Ik heb gesolliciteerd en toen kwam die meneer Udo bij mijn broer om te informeren wat voor persoon ik was. Wat hij heeft gezegd weet ik niet, maar die baan heb ik niet gekregen.'

Wat herinnert u zich van uw eerste dag hier in Het Groot Graffel?

'We stapten uit voor het oude paviljoen Ruimzicht, waar nu de midgetgolf is. Waarnemend hoofdzuster Van der Kamp - je kon haar altijd van verre horen omdat ze van die kraakschoenen had - nam mij aan. Ze zei niet waar ik terecht gekomen was. Heel vagelijk hoorde ik een patiënt op zaal zeggen: "Het is hier Het Groot Graffel." Zo wist ik waar ik was.

Ik moest direct door naar de badkamer, de kuip in. Daarna op zaal in een ledikant. Er lagen veertien patiënten op zaal en nog vier in kleine kamertjes. Tussen de kamer van de eerste verpleegster en de badkamer was een isoleer. Daarin lag een grote oudere boerenman. Hij werd door de neus gevoed.

Naast mij rechts lag een koloniaal van Bronbeek. Voor het raam zat een zware patiënt in bed. Hij was kreupel, hij kon niet liggen. Hij zat daar de hele dag maar te snuiven. Zijn hemd was steeds over zijn hele rug nat. Een verpleger en een verpleegster verschoonden hem een paar keer per dag. Ik vond dat nogal knap dat ze dat konden doen.

Een patiënt uit Arnhem lag met het nodige spektakel apart in een kamertje. Hij was heel ondeugend. Als hij weer terug moest naar dat kamertje kwamen er wel vier verplegers aan te pas.

Dan was er een jongen uit Geldermalsen die ten naasten bij krankzinnig was. Hij liep daar over de zaal en smeed zomaar een geglazuurde kan kapot. Er was er nog een die ook bijna krankzinnig was, die zat daar maar in zijn bed te schreeuwen. Zijn moeder uit Zutphen bracht hem drie keer per week een flinke portie eten. Dus dat was lang niet gek.'

'Om kwart voor twee was het etenstijd. Die eerste dag kregen we een bord eten met een blokje vlees, normaal goed vlees was dat. Maar de andere dagen hadden we meestal een blokje spek. Dat leek wel afkomstig van voorwereldlijke dieren. Het had een eigenaardige gele kleur. Of we kregen een balletje gehakt. Dat was net gestampt papier. Nee, dat eten was niet zo best. En ook niet genoeg. Soms had je een paar weken dat het wel ging, maar meestal was het te weinig. Een jongen kreeg elke dag een portie rijst met boter en suiker. Dat ging altijd hetzelfde. Zuster Kuipers zei dan: "Dit is een portie rijst en voor wie is die rijst? Die portie rijst is voor ..." Iedere keer ging dat zo, terwijl wij allang wisten voor wie die portie rijst was. Wij kregen vaak stampot. Stampot met slabonen, dat was goeie, die kan ik wel aanbevelen.'

's Middags kwam de eerste verpleegster kennis maken, zuster Kuipers. Ze woonde in een kamertje vlak naast de zaal. Daar zat een ruit in. Ze schoof het gordijn altijd opzij om op de klok te kijken of het tijd was voor haar dienst.

Zuster Kuipers was een mooie jonge dame. Ze had prachtig donkerbruin haar, maar later droeg ze een wit kapje. Dat was een grote strop voor ons, nu konden wij die mooie haren niet meer zien. Zij was de beste verpleegster die

'raffel?
 de midgetgolf is
 van verre horen
 niet waar ik te-
 zaal zeggen: "Het

arna op zaal in een
 kleine kamertjes.
 r was een isoleer-
 reus gevoed.

r het raam zat een
 lij zat daar de hele
 ug nat. Een verple-
 er dag. Ik vond dat

part in een kamer-
 dat kamertje kwa-

en bij krankzinnig
 uurde kan kapot.
 ar maar in zijn bed
 er per week een

gen we een bord
 ar de andere dagen
 g van voorwereld-
 egen een balletje
 t zo best. En ook
 maar meestal was
 et boter en suiker.
 n portie rijst en
 ging dat zo, terwijl
 vaak stampot.
 evelen.'
 n, zuster Kuipers.
 ruit in. Ze schoof
 as voor haar dienst.
 achtig donkerbruin
 strop voor ons, nu
 te verpleegster die

wij hier ooit hebben gehad.

Er was nog een grotere verpleegster. Dat was ook een hele mooie, met een mooie grote boezem. Zij heeft mij een keer uit eigen beweging soep gevoerd, terwijl ik helemaal niet ziek was. En later kregen we hoofdzuster Smit, zij was ook prachtig. Ze droeg altijd een zwarte japon en ze had zo'n voor-naam uiterlijk. Net een burgemeestersvrouw. Die andere droegen jurken van grijs linnen.

Na de oorlog was hier ook nog eens een zeer aantrekkelijke verpleegster, Mia van Hassel. Zij woonde in Vorderen. Ik ben een paar keer langs haar huis gewandeld. Nu woont ze daar niet meer.'

'Iedereen moest tot na het middageten in bed blijven. Als zuster Kuipers dan om kwart over twee met het blaadje vol met dopjes medicijnen binnenkwam, wist je dat je geen hap eten meer kreeg, ook al verrekte je nog zo van de honger. Wat voor medicijnen dat waren, weet ik niet precies. Ik denk dat het valeriaan was.

Degenen die na het middageten tot half vier of tot half zes mochten opblijven, moesten zich dan aankleden en naar de zitzaal gaan.

Ik had alleen maar m'n ondergoed van Het Groot Graffel. Ik lag daar toch de hele dag in bed. De hoofdzuster had alles teruggestuurd naar Tiel, mijn kleren, mijn schoenen en mijn bril.'

'Na veertien dagen mocht ik 's middags op. De hoofdzuster heeft me toen een nieuw manchesterpak laten aanmeten door de kleermaker. Om half vier moest ik dat pakje dan weer uittrekken, want om vier uur was het theetijd. In bed. Daarna moest je tot half zes wachten, op het brood en de pap. Na het eten gingen ze de mensen buikje en stuitje wassen, zo noemden ze dat. Er werden schermen langs het bed gezet. Een keer in de veertien dagen gingen we in bad. In die kuip kon je niet liggen, alleen maar zitten. We werden gewassen door een verpleger.

Om half zeven moesten we klaar zijn voor de dokter. Hij kwam 's ochtends en 's avonds langs met een hoofdzuster en de eerste verpleegster. Die eerste dag zei de dokter tegen mij dat ik niet weg mocht tot ik weer helemaal beter was. Maar later heb ik eens horen zeggen dat ze je niet lieten gaan als je geen lonend baantje had.

's Avonds stond de radio aan in de zaal. Er was een biljart waar de verplegers op speelden. Later heb ik eens een keer gedamd met een zuster. Ik had twee zetten gedaan en zij ook toen de bel van de voordeur ging. Daarna kwam ze niet meer terug. Dat is de enige keer in mijn leven dat ik een spelletje dammen heb gedaan.'

'Als zuster Kuipers vrije dagen had, kwam er een waarnemend eerste verpleger met een kaal hoofd. De kale noemden we hem. De tweede dag dat ik hier was heb ik meteen tegen hem gezegd dat ik weg wilde omdat er hier niks te beleven was en dat ik daarom mijn kleren terug wilde. Maar die kale zei dat daar niets van in kwam en dat hij er verder niks mee te maken had. Nou, barst jij maar, dacht ik toen. Daarom zeg ik sindsdien altijd nee als ze vragen of ik mee ga naar een zangavond of een andere activiteit hier. Dat is een protest tegen de slechte behandeling. In de Tielse Courant heeft eens iets gestaan over een generaal-majoor van de Koninklijke Militaire Academie in Breda. Die zei dat hij uit weerzin tegen zijn vroegere beulen nooit aan enig feest of reünie van de KMA heeft meegedaan. Zo is het met mij hier in Het Groot Graffel ook.

Ik heb ook geschreven naar Jan van Hattem, gemeenteraadslid van de SDAP in Tiel, dat het me hier niet naar de zin was. Hij schreef terug dat de tijd en de maatschappij nog niet geschikt waren voor mij om terug te keren.

Ik heb eens gelezen over een hoofdagent in Zoetermeer die ze 'Foeifoei' noemden. Nou, die kale konden wij ook wel Foeifoei noemen. Zoals hij op de zaal tekeer ging tegen de patiënten. Schreeuwen en dreigen. Er was er nog zo een, Jacob Boerboom, dat was echt een krachtmens. Hij was de breedste en de sterkste. Hij leek net een olifant die van de kudde is afgedwaald. Bij het bedden opmaken sleurde hij het beddegoed van de bedden en gooide het op de grond neer. "O donna clara", zong hij dan of "Hoeperdepoep zat op de stoep kom laten we vrolijk wezen".

Ze zeiden altijd tegen ons: "Als je lastig bent, ga je naar de D." Strafpaviljoen D was dat. Daar gingen de herrieschoppers naar toe. Die kregen daar de vuist onder de kin om ze mores te leren.'

Karel Bongenaar werd niet vastgebonden in bed. Hij was, zegt hij zelf, niet agressief. 'In het begin heb ik eens anderhalve week in een apart kamertje gelegen. Ik had wat gerommeld met een paar schoenen. Het was iets heel onbelangrijks.' In de D is hij nooit geweest.

Medicijnen of injecties heeft hij ook nooit gekregen. 'Er waren er wel die vastgebonden werden. Ze moesten in twee aan elkaar genaaide lakens, daaroverheen ging het spanzeil en dan kregen ze ook nog een injectie.

Toen ik pas hier was is de officier van justitie wezen kijken. Mr. van der Hun, een kalme katholieke man. Als er een nieuwe patiënt was opgenomen, moest hij kijken of het goed genoeg was. Ik zei tegen hem: "Het is niet zoals ik mij het leven voorstel om hier neergelegd te worden." Hij zei nauwelijks iets terug, hij was zo weer weg. Ik had er verder niks over te zeggen dat ik daar was. Je moest het allemaal wel goed vinden wat ze met je deden, het gebeurde toch. Je moest zo wijs zijn om te doen wat zij zeiden.'

'Na een half jaar, in december 1930, kwam mijn moeder op bezoek, samen met de buurvrouw. Dat was de enige keer dat ze hier geweest is, die vrouwen reizen niet alleen. Ze zegt: "Laat me je handen eens zien van binnen." Ze was altijd bang dat je je het eelt op de handen moest werken. Tegen een verpleger op de gang zei ze: "Ik maak je een compliment voor deze inrichting. Die jongen ziet er zo goed uit." Ha ha, nou nou. Zo was het toch niet.

We hebben wat gepraat in de gang en toen gingen ze weer naar huis. Die buurvrouw zag er wel opgefleurd uit, mijn moeder niet. Ze had een norske trek om haar mond en ze was ingedroogd en veel harder.

Later is onze buurman uit Tiel nog eens op bezoek geweest. Ik geloof dat ze erop uit was om hem maar te sturen, dat was nogal een manier van haar. En Jan van Hattem, dat gemeenteraadslid uit Tiel, is ook een keer op bezoek geweest. Hij bracht een doodgewoon potje jam voor me mee, maar dat was veel te weinig want ik leed honger. Daar was een potje jam niet genoeg voor.'

Karel Bongenaar zegt dat het hem weinig kan schelen dat zijn moeder niet meer kwam. Zo nu en dan stuurde ze nog een pakketje met jam, chocola en wat Tielse Couranten. Vlak na de oorlog heeft hij voor het laatst iets van haar vernomen. 'Die had ze dus overleefd, maar ik heb er nooit wat van gehoord dat ze overleden is.'

Het enige familielid waarmee hij nu nog contact heeft, is de dochter van een van zijn halfbroers. Twee keer per jaar bezoekt zij haar 'oom'.

De eerste maanden na zijn opname in 1930 ging Karel Bongenaar er nog van uit dat hij binnen afzienbare tijd zou vertrekken uit Het Groot Graffel. In de loop der jaren is die hoop verdwenen. Veel patiënten spraken over naar huis gaan, zegt hij. 'Er was eens een patiënt, die bezoek had. Hij ging mee tot aan de vestibule en daar riep hij steeds: "Alstoeblieve, alstoeblieve, neem mij mee naar huis. Alstoeblieve."'

'Op 5 juni 1931, ik was toen één jaar hier, ben ik in opdracht van zuster Kuipers met werken begonnen: bedden opmaken, de vloer vegen en de boenwas uitwrijven met een lange stok. Na het pap eten moest ik ook nog helpen met afdrogen. Dat deden we met een stuk of zes patiënten. Ik had toen een manchesterjasje aan waarvan de voering los was. Na het eten stopte ik altijd zeven korstjes bruin brood tussen die voering en terwijl we afdroogden at ik die op.'

Wanneer hij weer voor het eerst weer naar buiten mocht, kan Karel Bongenaar zich niet precies herinneren. De eerste jaren in ieder geval niet. Later mocht hij begeleid door een verpleegster wel eens op een bank in de tuin zitten.

Veel prettige herinneringen aan de periode vóór de oorlog heeft Bongenaar niet. 'Dat er iedere keer nieuwe leerling-verpleegsters bij ons kwamen, dat vond ik nog wel aardig.'

Op de vraag of er wel eens iets leuks werd georganiseerd voor de patiënten, vertelt hij over een uitje. 'Allemaal particulieren hadden een auto beschikbaar gesteld en met die hele rij auto's gingen we naar de Julianatoren in Apeldoorn. Over de IJsselbrug hing een spandoek 'Mint de zwakken'. Toen we terugkwamen kreeg ik wel een kopje thee van zuster Kuipers maar niet de aandacht waarnaar ik zo smachtte.'

Hoofdstuk 3: De oorlog en daarna

Tijdens het derde gesprek praten we over de oorlog en over de periode daarna.

'De eerste morgen de beste, op tien mei, lag ik boven op de slaapzaal. Iedere keer hoorde ik geroffel langs de ramen. Dat was het afweergeschut bij de IJsselbrug, zeiden de verplegers. We hadden ook over Hitler gehoord, want er was een radio op de zaal. Maar ik was niet zo bang, je kon er toch niks aan doen.

In die eerste oorlogsdagen heb ik twee Duitsers gezien. Ze haalden gras van het terrein met een wagen. Ze zijn hier nooit binnen geweest.'

Eigenlijk veranderde er niet zo veel in die oorlogsjaren, vindt Karel Bongenaar. De patiënten mochten minder vaak in bad (één keer per zes weken) en met minder water (drie emmers). Dat was een verschil. 'Het eten werd ook minder. Als een verpleger zei: "Ga jij dit of dat werkje eens even doen", dacht ik bij mezelf: Geef mij eerst maar eens vijf borden pap.'

In juni 1942 werd een deel van de patiënten van Het Groot Graffel, waaronder Karel Bongenaar, overgebracht naar het Binnengesticht in Zutphen. Dit gebeurde omdat geëvacueerde patiënten uit Santpoort in de gebouwen van Het Groot Graffel werden gehuisvest. In het Binnengesticht was het degelijker, zegt Bongenaar. De verplegers hadden allemaal een keurig wit jasje aan en iedere patiënt had een eigen kastje met een sleuteltje. De rokers kregen een builtje tabak en de niet-rokers een zakje suiker.

'Op een gegeven moment mocht ik daar in de afdelingskeuken meehelpen met afdrogen. Dan bleef er wel eens wat jus over. Die deed ik in een glas en dat dronk ik op. Had ik iets extra's. Als er pap overbleef, kreeg ik daar ook wel eens een extra pannetje van.'

Karel Bongenaar deed weinig moeite om het verloop van de oorlog te volgen. 'Ik heb wel een keer horen zeggen dat Cherbourg gevallen was. Dan wist je wel dat het de goede kant op ging.'

In de herfst van 1944 ging hij weer terug naar Het Groot Graffel. Hij

kreeg een slaappleats op zolder. 'Dat was een angstige tijd. Je kon de granaten en de V-2's over het dak horen suizen. Op de keuken van een ander paviljoen is een bom gevallen. De kok moest beide benen missen. Tegenover Het Groot Graffel waren Duitsers gehuisvest. We hoorden ze altijd 's ochtends bij de reveille. Begin april '45 is onze directeur met een witte vlag naar de Canadese commandant geweest om te zeggen dat dit geen kazerne was. Anders waren wij beschoten. Ik vond dat nogal dapper van die directeur.

Van een verpleger hoorden wij dat de oorlog voorbij was. Hij kwam de trap op naar de zolder waar wij sliepen, stak zijn hoofd even boven het trapgat uit en zei zachtjes: "De oorlog is afgelopen." Daarna ging hij meteen weer naar beneden. Zo flauwtjes zei hij dat: "De oorlog is afgelopen." 's Avonds om half acht kregen we toen wel extra pap en de volgende dag een grote buil met snoepgoed. Er kwam ook een praalwagen langs. Het voornaamste voordeel dat wij ervan hadden dat de oorlog voorbij was, was dat die bommenwerpers niet meer over ons heen vlogen.'

Na de oorlog veranderde de gang van zaken in Het Groot Graffel. 'De humanisering van de psychiatrie' noemt Karel Bongenaar deze veranderingen.

'In 1947 kregen we een wandelkaart. Na het avondeten en op zondag mochten we op het terrein lopen. We moesten onze kaart aan de parkwachter laten zien. Om een paar bomen waren rode banden geschilderd, verder dan daar mochten we niet gaan. Dat we gekleurde overhemden kregen, was ook een nieuwigheid. Die boezeroens met die streepjes hoefden we toen niet meer aan. En het eten was ook netter, erwten, rijst en ragoût.'

In die zelfde tijd begon Bongenaar regelmatig de Tielse Courant te lezen. In Het Groot Graffel was een man opgenomen die uit de Betuwe kwam. Hij was geabonneerd op de Tielse Courant. Bongenaar sloot een deal met hem. Hij schreef voortaan elke week het weekmenu dat in de gang hing aangeplakt, over voor de Betuwenaar. Als tegenprestatie mocht hij diens Tielse Courant lezen. Veel later heeft hij zelf een abonnement genomen en ook nog een abonnement op het Gelders Dagblad.

'Voor de oorlog kreeg ik ook al af en toe een Tielse Courant. Mijn moeder stuurde hem wel eens in een pakketje mee. De eerste keer dat ik hem las stond er een foto in van het meisje waar wij altijd melk haalden voor de koffie en de thee. Ze was toen twaalf en een half jaar getrouwd.'

'Op 30 juni 1948 ben ik als afwashulp in de grote keuken begonnen. In 1993 had ik mijn 45-jarig jubileum. Zuster Sacha, die van die mooie letters kan tekenen, heeft voor mij een oorkonde gemaakt. "Vijfenvertig jaar trouwe dienst" staat er op.' Van het keukenpersoneel kreeg Karel Bongenaar bij die gelegenheid de meest recente plattegrond van Tiel cadeau. Deze ligt echter

nog steeds onuitgepakt in zijn kast, hij verkiest zijn eigen oudere versie.

Tegenwoordig is Bongenaar de enige patiënt die nog in de keuken werkt. Vroeger waren er veel meer, maar die zijn allemaal overleden. Parttimers en vakantiehulpen hebben hun plaats ingenomen.

In 1952 kregen de patiënten zakgeld. Drie kwartjes per week. Het eerste dat Bongenaar van zijn zakgeld kocht was een liniaal. Daarna een woordenboekje. 'Als je drie weken spaarde, had je twee gulden vijftwintig. Dat was net genoeg voor zo'n Frans-Duits-Engels zakwoordenboekje.'

Sinds 1952 schrijft Karel Bongenaar vrijwel dagelijks in kleine zakagenda's, die hij ook van zijn zakgeld koopt. Hij schrijft over het weer en over de dingen die hem die dag zijn opgevallen. Het kan een bepaald woord zijn dat hem aan Tiel doet denken, een mooie vrouw die hij op televisie of in een tijdschrift zag of het kan over een van de vrouwelijke verpleegkundigen gaan. Zijn dagindeling vermeldt hij ook altijd. Het meeste is heel klein geschreven en inmiddels zo verbleekt dat het niet meer te lezen is. Bij ieder gesprek heeft hij al zijn zakagenda's sinds 1952 in een tas naast zijn stoel staan.

De televisie speelde enkele jaren een grote rol in het leven van Karel Bongenaar. Van 1964, de Olympische Spelen in Tokyo, tot 1967 heeft hij veel gekeken. 'Het mooiste wat ik heb gezien was het songfestival. Dat was mij wel naar de zin, daar had ik wel tot vier uur in de morgen naar kunnen kijken. Kroonprins Willem Alexander is nu 28 jaar. Dat hij geboren werd is het laatste wat ik heb gezien. Dat was in september 1967. Daarna heb ik niet meer gekeken. De andere patiënten zaten er steeds doorheen te praten, daardoor had ik er eigenlijk evenveel ergernis van als plezier.

Die presentatrice zei dat het programma even onderbroken werd voor belangrijk nieuws. Toen kregen wij te horen dat prins Willem Alexander was geboren. Maar daarna lieten ze het Oranjefeest zien, het gewone programma kwam niet meer terug. De Miss Holland verkiezing zou net beginnen, dus ik had goed de pest in.'

Tot in de jaren zestig heeft Karel Bongenaar altijd op volle zalen geslapen. Eerst met achttien mannen, na de oorlog met een stuk of dertig op zolder en toen een tijd met z'n twaalfen. Daarna liep het aantal langzaam terug, eerst een kamer voor vier, toen een kamer voor twee. Nu woont hij in een lage bungalow, Ruimzicht 5 B, waar hij een kamertje met een bed en een kast voor zichzelf heeft. Hier vindt hij het het prettigst. 'Ik heb hier licht, verwarming, schoon linnengoed. Ik kan zelf regelen of het raam open is of dicht. Er is hier ook een douche die je net zo koud en heet kunt maken als je zelf wil. De deur kan op slot en er komt niemand zeggen: "Opschieten, ik moet ook nog."'

FOTO ROB HUIBERS, UTRECHT

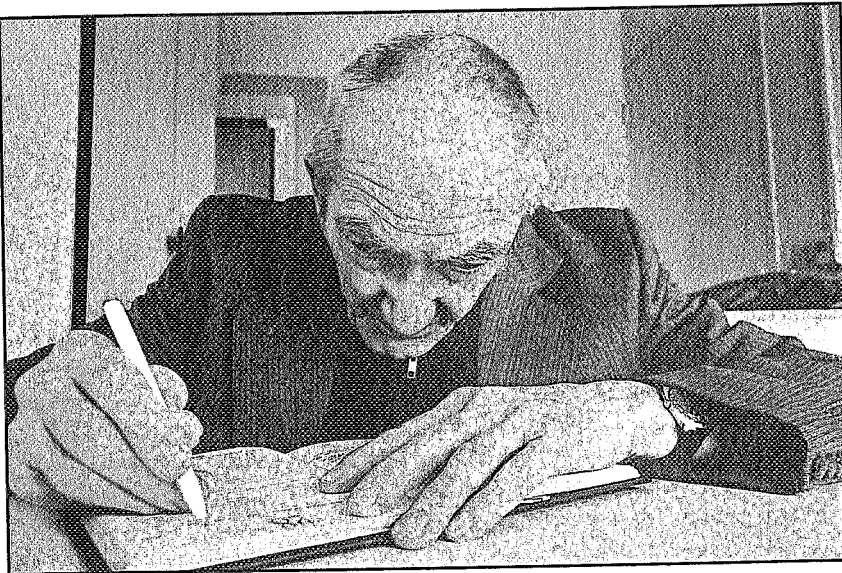
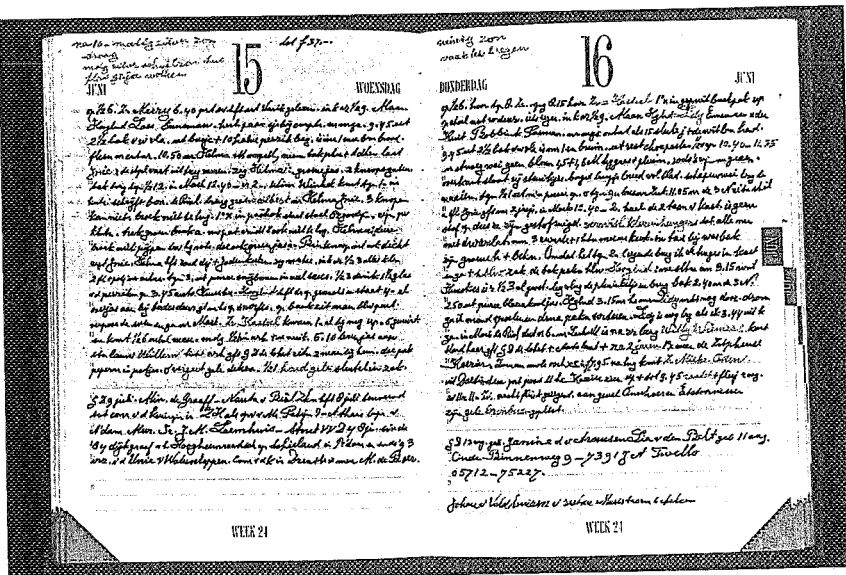

FOTO ROB HUIBERS, UTRECHT

ie.
n werkt.
ers en

te dat
nboek-
as net

akagen-
ver de
jn dat
en tijd-
aan.
reven
k heeft

onge-
geke-
wel
:n.
:laat-
eer
oor

oor
r was
mma
us ik

en.
r en
erst
e bun-
or
ring,
s hier
deur

Alle therapievormen behalve de arbeidstherapie - het werk in de keuken - zijn aan Karel Bongenaar voorbij gegaan. Hij heeft nooit pillen geslikt, hij is nooit geshocked, hij heeft nooit aan individuele- of groepstherapie deelgenomen. Er is, zegt hij, ook nooit tegen hem gezegd wat hem mankeert. 'In de jaren zestig zijn er nog eens twee dokters geweest om met mij te spreken. Ze hadden een bandrecorder bij zich. Dat waren goede gesprekken, maar ik heb er toch nooit meer iets van gehoord.'

Hij heeft in Het Groot Graffel nooit uit zichzelf om hulp gevraagd. 'De heren doktoren konden toch wel zien dat ik hulp nodig had.'

Terug naar Tiel wil hij al lang niet meer. Hij is 'alleszins ingeburgerd en tevreden' hier. Dat is al zo sinds er na de oorlog meer bewegingsvrijheid kwam. 'Ik lees nu in de krant over die Cubaanse vluchtelingen die naar Amerika gaan. Zij zeggen: "In Cuba was niks en er kwam ook nooit niks." Zo was het met mij ook. In Tiel lag ik op straat. Ik liep daar maar langs dat Inundatiekanaal, waar die blinde organist woonde. Daar was niks en er zou nooit iets komen ook. Ik heb nu laatst gelezen dat het gemeentebestuur van Tiel zegt dat het in Tiel voor iedereen leefbaar moet zijn. Voor mij dus ook. Nou, daar heb ik nooit veel van gezien.'

Karel Bongenaars dagen in Het Groot Graffel verlopen sinds jaar en dag volgens een vast stramien.

'Om zes uur sta ik op. Dan moet ik eerst mijn bed opmaken en me wassen. Om kwart over acht ga ik naar de centrale keuken. Daar doe ik het wasgoed in een bak en die rijd ik naar het magazijn. Als ik daarvan terug ben ga ik brood eten. In de keuken hebben ze vla. Die maak ik warm in een glazen potje dat ik in een emmer met heet water zet. Als ik daarmee klaar ben, ga ik naar de textielwinkel. Kijken of de schone kokspakken er al zijn en de droogdoeken. Die leg ik in de kastjes. Het loopt dan tegen half twaalf. Omdat de juffrouw van de computer en de telefoon bij het eten opscheppen helpt, lette ik altijd voor haar op de telefoon. Nu doe ik dat niet meer want ze heeft een draadloze telefoon. Als ze klaar zijn met eten opscheppen, doe ik wat restjes in mijn eigen pannetje. Ik zoek uit wat van mijn gading is.

Van kwart voor een tot kwart over twee ga ik naar mijn slaapkamer om de krant te lezen. Daarna ga ik weer naar de keuken. Soms breng ik wat flessen en potjes naar de glascontainer. Er zijn er nu drie, voor wit glas, bruin glas en voor groen glas. Het is dan ongeveer drie uur. Ik zet mijn pannetje eten op het aardgas. Daarna maak ik dat pannetje weer schoon en als er dan verder niks te doen is, ga ik terug naar mijn kamer om de krant te lezen. Om half vijf komt de verpleegster vragen hoeveel brood ik wil. "Bruin brood met rinse appelstroop, zes sneden", zeg ik. Als ik die op heb, ga ik het Gelders Dagblad halen bij de portier. Daar lees ik eerst een poos in. Daarna moet ik

de keuken - zijn
slikt, hij is nooit
deelgenomen.
. 'In de jaren
reken. Ze had-
naar ik heb er

gevraagd. 'De

ingeburgerd en
gsvrijheid
die naar Ame-
t niks." Zo was
s dat Inundatie-
zou nooit iets
van Tiel zegt dat
Nou, daar heb

aar en dag vol-

en en me was-
de ik het was-
terug ben ga
n een glazen
aar ben, ga ik
n en de droog-
f. Omdat de
en helpt, lette
ze heeft een
ik wat restjes

apkamer om
g ik wat fles-
glas, bruin
n pannetje
n als er dan
te lezen. Om
in brood met
et Gelders
rna moet ik

me nog scheren, dat is ook weer tien minuten. Voor ik naar bed ga, schrijf ik nog een stukje in mijn boekje. Er zijn toch dingen die ik moet onthouden. Dan is het elf uur 's avonds. 's Maandags ga ik altijd onder de douche. Daar ben ik wel twee uur mee bezig, dus dan heb ik geen tijd om de krant te lezen. Dat kan ik dan alleen nog maar dinsdag 's middags doen.'

Hoofdstuk 4: Het dossier

Op tafel ligt het dossier van Karel Bongenaar. Zelf zit hij op zijn vaste plaats aan het hoofd van de tafel. In de gangen buiten het kamertje is het tijdens dit vierde gesprek opvallend stil. De meeste patiënten zijn naar het tuinfeest. Margriet Kasteel, de verpleegkundige die Bongenaars mentor is, heeft net uitgelegd dat 'het dossier' de map is waarin de verpleegkundigen alles opschrijven wat zij te melden hebben over patiënt Bongenaar. Het is, zegt ze met nadruk, dus niet de status van Bongenaar. Dat is de map waarin de psychiaters hun aantekeningen over patiënt Bongenaar opschrijven, buitenstaanders krijgen daar niet zo maar inzage in.

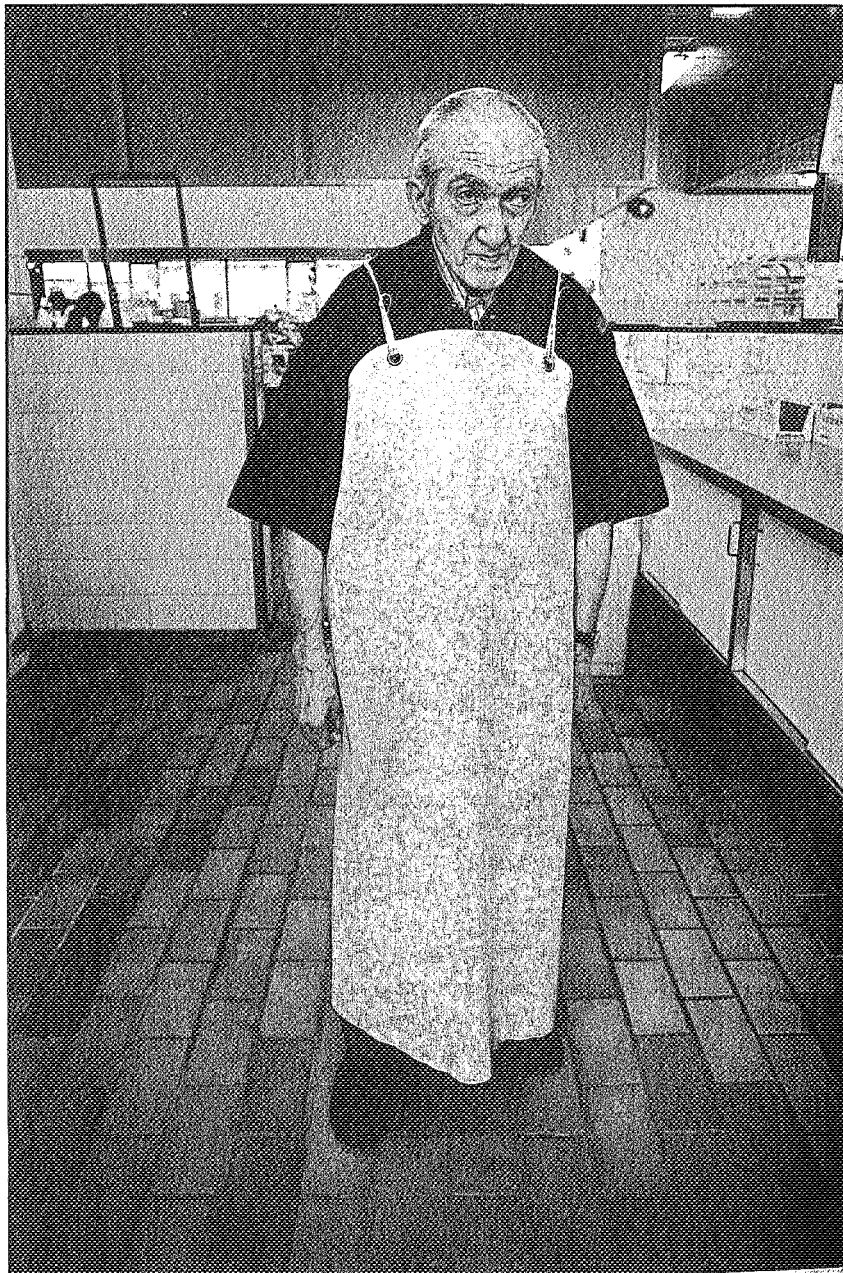
In het dossier staat de reden van opname wel summier vermeld. Het is een samenvatting van hetgeen er in de status van Bongenaar staat. Margriet Kasteel is gespannen. Ze weet niet wat het lezen van het dossier zal losmaken bij Karel Bongenaar.

Karel Bongenaar begint hardop voor te lezen: *'Reden tot opname: agressiviteit. Behalve beïnvloedingswanen hallucineerde hij. Zijn gedachtengang was verward, soms bizar. Hij was autistisch. Hij grimasseerde ("zo zo"). Hij was vaak apathisch ("gossiemijsne"); heeft nooit medicijnen gehad.'*

'Zo zo, nou nou.' Bongenaar heeft zich zienderogen zitten opwinden. Nu barst hij los. 'Daar is niks van waar. Streep het maar door wat daar staat, want het is helemaal niet waar. Nee. Ik ben niet agressief, ik ben niet hallucinerend. Mijn gedachten zijn benard, niet verward. Ik ben ook niet bizar. Dat is allemaal nonsens. Apathisch, zeggen ze. Dat is de grootst mogelijke onzin die daar staat. Ik was heel doodgewoon. Ik heb last van bedwelmingen, hypersomnia is dat. Geen hallucinaties. Hallucinaties zijn waandenkbeelden. Ik heb geen waandenkbeelden. En over dat grimasseren zal ik eens wat vertellen. Als een patiënt in die eerste jaren hier een raar gezicht trok, riepen de verplegers onmiddellijk: "Schei uit, schei uit." Dus dat mocht helemaal niet.'

Hij leest verder: *'Na de dood van zijn vader werd patiënt (hij was eenzellig) opgenomen in de Psychiatrische Universiteitskliniek te Utrecht. Was eerste*

FOTO ROB HUIBERS, UTRECHT

kind uit het tweede huwelijk van vader. Uit het eerste huwelijk waren zeven kinderen geboren die het huis uit waren toen patiënt twaalf jaar was. Bij zijn geboorte was zijn vader (driftig) 55 jaar. Zijn moeder was 45 jaar. School: kon goed leren: MULO-diploma; boekhouden, stenografie en typen. Geen beroep uitgeoefend. Godsdienst: Rooms-katholiek, niet praktizerend. Seksuele ontwikkeling: sprak vaak over zedeloosheid. Geen relaties.'

'Zedeloosheid, daar heb ik nooit over gesproken, dat is niet waar. Geen relaties. Dat zou ik ook niet zo gauw zeggen. Ik ging wel bij de burens op bezoek.'

'Eigenlijk weinig veranderd in de loop van vele jaren. Autisme is vlak-affect. Matig contact. Leeft in zijn eigen waanwereld. Soms catatoon-stereotype.'

'Nou, dat is een taal, die versta ik helemaal niet.'

'Was een gewaardeerde kracht in de keuken. Ziet er netjes uit. Spreekt spontaan nauwelijks; imponeert als een robot.'

'Zo zo, nou nou.'

'Verschuilt zich vaak achter boek of krant. Schrijft soms vreemde brieven.'

Tot zover de samenvatting van de status. Hierna volgen aantekeningen van Margriet Kasteel.

Karel Bongenaar leest verder. 'De heer verblijft sinds augustus 1992 op Ruimzicht 5 B. Hij heeft een persoonlijke kamer. Als de heer op de afdeling is, zit hij op zijn kamer. Werkt overdag in de keuken. Hij doet niet veel mee aan het groepsgebeuren. Wordt ook niet gestimuleerd omdat hij behoefte heeft aan privacy. De heer eet en drinkt in de centrale keuken. De heer heeft sinds hij in Ruimzicht 5 B is, aangegeven meer behoefte te hebben aan contact. Praatjes met hem maken op zijn slaapkamer vindt hij prettig. Vaker met vrouwen dan met mannen.'

Bongenaar: 'In Het Groot Graffel zijn geen mannen en vrouwen. Daar zijn alleen maar duivels en engelen.'

'De heer vermaakt zich met schrijven in dagboeken, en met kranten lezen. Hij zegt tijd te kort te komen.'

Bongenaar: 'Ja, dat zegt hij zeker.'

Hij komt weer terug op het begin van het dossier, de reden van zijn opname. Er moet een streep doorheen, zegt hij weer, er is niks van waar.

Wat had er volgens u dan wel moeten staan?

'Nou ik heb wel verteld over dat Inundatiekanaal. Halverwege woonde die blinde organist. Alle wandelingen die ik langs dat kanaal heb gemaakt zijn

blindgangers geweest. Er is eens een boekje geschreven met Over-Betuwse novellen. Dat is wel honderd jaar geleden. Daarin staat dat alle mensen een zwarte plek in hun karakter hebben. Zoals noesten in het hout. Zo is het met de mensen ook. Die hebben allemaal in hun karakter een noest, daar kun je niet tegen praten. Mij begrijpen ze tenminste nooit.'

Als u de dokter was die moest zeggen wat er aan de hand was met Karel Bongenaar uit Tiel, 23 jaar oud, hoe zou uw diagnose dan luiden?

'Wat ik zou zeggen? Dat hij al in 1923 van de MULO-school is gekomen. Dat hij daar wandelde in Drumpt en nog zo wat. Werk kreeg hij nooit en hij verdiende ook nooit wat. Zij zijn de gevestigde winkeliers, ik ben de schooljongen. Mijn vader was meneer Bongenaar, maar ik ben kwajongen Karel en dat zal ik m'n verdere leven wel blijven ook. Mijn vader was landmeter, dat is vele sporten hoger dan landloper. Toen ik in de oorlog in het Binnengesticht was, noemde die eerste verpleger mij de weledele heer Bongenaar. Hahaha.'

Hij leest verder in het verslag van Margriet Kasteel. *'Eerste algemene indruk: de heer is een bescheiden, al op leeftijd gekomen man die nog zeer vitaal is. Werkt met plezier zeven dagen per week in de keuken. Zit op de afdeling alleen in zijn slaapkamer, heeft geen behoefte aan contact met medebewoners.'*

Bongenaar: 'Vroeger kwam er wel eens een vrouw bij mij om sigaretten en pepermunt. Die had ik voor haar gekocht. Ze zag er lang niet kwaad uit, maar ze had geen handelingsbekwaamheid. Ze kan geen huisvrouw zijn. Ze heeft wel een vriendelijk voorkomen. Soms kwam ze wel drie keer op een avond bij mij in de kamer. Dat was nu ook weer niet zo goed. Op het laatst had ze van januari tot juli al achthonderd gulden bij mij weggehaald. Dat werd te gek. Ze kwam steeds opnieuw geld vragen. Als ik tien gulden gaf, vond ze dat veel te weinig. Dan moest ze nieuwe schoenen en dan weer wat anders. Ze bleef maar zeuren dat ze dat geld nodig had en dat mijn familie er toch maar mee ging strijken als ik er niks mee deed.'

Na de vraag of er nog andere patiënten of personeelsleden zijn waarmee hij contact heeft, vertelt Karel Bongenaar dat hij een lange lijst heeft samengesteld van de dames met wie hij in de keuken samenwerkte. 'Dat is voor mij een prettige manier om hun namen te onthouden.' Hij haalt de lijst tevoorschijn uit de tas met spullen die hij elke keer bij zich heeft. Achter iedere naam staat van wanneer tot wanneer de vrouw in de keuken werkte en waar ze woonde. Er staat ook iemand op die jarenlang in de broodkamer heeft gewerkt. 'Dat was echt een vriendin van mij,' zegt Bongenaar over haar.

Onderaan de lijst staan de namen van twee vrouwelijke patiënten: Floortje Salet en Jannie de Graaf. 'Die Jannie de Graaf was eens als hulpje gaan werken bij burgermensen in de stad. Toen ze weer hier kwam, zei ze: "In de

t Over-Betuwse
alle mensen een
ut. Zo is het met
est, daar kun je

is met Karel Bon-
n?
is gekomen. Dat
nooit en hij ver-
en de schooljon-
gen Karel en dat
idmeter, dat is
Binnengesticht
enaar. Hahaha.'

algemene indruk:
g zeer vitaal is.
de afdeling al-
medebewoners.'
ij om sigaretten
iet kwaad uit,
vrouw zijn. Ze
e keer op een
Op het laatst
ehaald. Dat
1 gulden gaf,
dan weer wat
mijn familie er

n zijn waarmee
st heeft samen-
'Dat is voor mij
lijst te voor-
hter iedere
erkte en waar
amer heeft ge-
ver haar.
atiënten: Floor-
hulpje gaan
zei ze: "In de

stad, in de maatschappij, daar werken ze niet, daar gaan ze 's middags naar de bioscoop.'"

Zijn overige medepatiënten bestempelt hij als 'van die halvedraaide scharrelaars.'

We zijn aangeland bij 'de verpleegkundige probleemformulering'. Karel Bongenaar leest voor: *'Probleemformulering: er zijn geen verpleegkundige problemen, maar door zijn zeer lange opname in de woonfunctie (binnen Het Groot Graffel opgenomen op 27 mei 1930) is het niet mogelijk of wenselijk de heer buiten het Groot Graffel te laten wonen.'*

Bongenaar: 'Dat zeggen ze ook wel eens van beestjes die te lang gevangen hebben gezeten in een kooi. Die zijn niet meer geschikt om in de natuur te leven. Ach, ik heb hier een hele schoonmaakploeg ter mijner beschikking, dat krijg ik nergens anders meer. In burgerhuizen is ook geen stromend water, hier wel. Die kleine huisjes in Zutphen, dat lijkt helemaal nergens op. Ik heb hier ook een foto uit de Tielse Courant van een stenen trap tegen de wal op. Die is helemaal stuk. Dat is het enige dat je van Tiel te zien krijgt, die kapotte klinkerstenen trap. In die begintijd wilde ik hier graag weg, nu niet meer. Maar als ik werk had gekregen dat mij ten pleziere was, had ik het natuurlijk wel gedaan. Ook met die bedwelmig.'

Hoofdstuk 5: Het laatste gesprek

Dit is het laatste gesprek. Van tevoren hebben we afgesproken dat we alles nog eens doornemen. Van de eerste jaren in Tiel tot nu. Margriet Kasteel is er dit keer niet bij. We zitten ook in een andere ruimte, een kleine kamer in de bungalow Ruimzicht 5 B waar Karel Bongenaar woont.

Wat voor jongeman was u in die tijd voor u naar Het Groot Graffel ging?
'Ik liep daar door Tiel met een gele gabardine regenjas aan langs de plassen water op de Macadamweg. De wind waaide langs me heen. Verder was er niks te beleven.'

Voelde u zich eenzaam?

'Dat was mij nog wel naar de zin, dat ik daar alleen kon rondlopen. Ik ben acht keer door het land van Maas en Waal van Tiel naar Nijmegen gelopen. Non-stop, in vier en een half uur. Eerst met de veerpont de Waal over naar Wamel. Dan kreeg je Beneden Leeuwen, Boven Leeuwen, Druten. Er is een bootje dat heet de Postiljon. Dat gaat van Tiel naar Zevenaer en Lobith. Toen

ik klein was, zijn we wel eens meegeweest tot Nijmegen. Zomers voer hij om kwart voor zeven 's avonds Tiel binnen. Dan zag je die kajuitraampjes boven het water. Dat was zo'n mooi gezicht als die Postiljon de haven binnenkwam.'

Had u na de MULO een duidelijk idee over uw toekomst?

'Nee, ergens op een klein kantoortje ...'

Was er niet iets, diep in uw hart, dat u wilde gaan doen?

'In het voorjaar van 1925, ik was toen zeventien, stonden er in de gezond-verstand-krant De Telegraaf versjes van jonge dichters, ook van meester J.C. Bloem. Daardoor ben ik zo'n beetje op de gedachte gekomen dat ik proza kon gaan schrijven. Lyrisch proza. Ik heb nog wel een versje van die Bloem onthouden.' Op declamerende toon:

'In de trein de tijd vergaat met dromen

Op de ruitjes wiegelt het avondrood

Als ik bij u ben gekomen

Ben ik weer wat nader bij m'n dood.

Dan zal ik bij u neder zijn gezeten

In verzadigdheid en lampeschijn

Alles zal ik zijn vergeten

Dan dit enige, bij u te zijn.'

'Ik had een schrift waarin ik opstellen schreef. Ik heb eens ergens gelezen wat iemand moest doen om schrijver te worden: boeken lezen van meester Jacob van Lennep, want dat was heel best Nederlands. Toen ik van de MULO-school af was, heb ik ook eens een paar bladzijden overgeschreven van meester Van Lennep. Wij hadden al zijn boeken op een rijtje in onze voorkamer.'

Wat zijn uw favoriete schrijvers?

'Die dichter Kloos heeft ook dichterlijk proza geschreven, en Arthur van Schendel. Laatst heb ik Herman Gorter gelezen, 'Een nieuwe lente, een nieuw geluid', maar dat viel me tegen, ik vond dat veel te eenvoudig. Je had ook nog het proza van Van Looy: Nog zien wij de vlaggen wapperen in het proza van Van Looy. Wij waren geabonneerd op "Het Leven", daar stonden veel kritieken in.'

Lyrisch proza, zegt Karel Bongenaar enigzins melancholiek, dat had ik graag willen schrijven. Om er meteen aan toe te voegen dat zoiets toch nooit had gekund. Daarvoor had hij immers te veel last van zijn bedwelming. Dat brengt ons bij de periode voorafgaand aan zijn opname in Het Groot Graffel. Heftig zegt hij: 'Niemand heeft mij ooit uitgelegd wat ik mankeer. Ze zijn

Oo.
ik l
sto
kw.
Do

psy
liti

wa
er r

neu
voc

ma
ik i

gro

bra

tijd
het

hee
zei

har
nin
naa

sch

kor
pal

Ho.

'Ze
wei

nie

doc

var
wo

de 1

Oostindisch doof wat dat betreft. Ik was bedwelmd en dat ben ik nu nog. Toen ik laatst met de bus naar Zutphen ging, zat ik van tevoren nog even op mijn stoel te wachten. Het was één uur. Kijk ik even later op mijn horloge is het kwart over een. Moest ik als de bliksem maken dat ik bij de bushalte stond. Door de bedwelming was de tijd ongemerkt voorbij gegaan.'

Op mijn vraag wiens besluit het was om hem te laten opnemen in een psychiatrische inrichting: 'Ik denk dat de huisarts en de commissaris van politie vonden dat ik wèg moest. Mijn moeder had daar niks over te zeggen.

Ik liep in Tiel langs het Inundatiekanaal, langs die blinde organist. Alles wat ik heb gezegd en geschreven zijn ook blindgangers geweest, want ik heb er nooit een fatsoenlijk antwoord op gehad.

Van 2 tot 25 mei 1927 ben ik in Utrecht geweest, in de psychiatrisch neurologische kliniek in de Nicolaas Beetsstraat. Daar had een Tielse dokter voor gezorgd. Op 4 mei ben ik daar twintig jaar geworden. Eigenlijk zou ik maar vier dagen blijven, maar het werd meer dan drie weken. Op 20 mei ben ik in het amfitheater geweest bij professor Bouman en zijn studenten. Een grote blonde jonge zuster, een en al zachtmoedigheid, bracht mij er op een brancard naar toe. Ik had alleen een flanelen hemd aan, maar omdat ik een tijd moest wachten deed de zuster een deken warm om mij heen. Midden in het plafond van het amfitheater was een langwerpige ruit, waar de zon doorheen scheen recht in mijn gezicht. Professor Bouman herhaalde alles wat ik zei voor de doktoren, assistenten en studenten. Tot slot begonnen ze allemaal hard te lachen. Maar ik was kwaad omdat ik zonder resultaat, zonder erkenning weer aan mijn lot werd overgelaten. Onverrichterzake ben ik toen weer naar Tiel gebracht.

Ik heb ook aan professor E.D. Wiersma in Groningen geschreven. Hij schreef terug dat ik maar niet moest komen, omdat hij toch niet veel voor me kon doen. De advocaat in Tiel wilde me ook niet helpen. Ze hebben een mooi paleis van Justitie in Tiel, maar rechtspraak is er niet te krijgen.'

Hoe hadden ze u kunnen helpen?

'Ze hadden bij het parket van Justitie moeten aangeven dat ik bedwelmd werd. Maar dat deden ze niet. Die commissaris van de politie wilde me ook niet helpen. Ze verdomden het allemaal.

Als ik bedwelmd ben, voelt het als water dat nog niet kookt. Het raast door je hele lichaam heen.

Het deugt toch niet dat ik een aanklacht wil indienen bij de commissaris van politie in Tiel en dat ik dan voor vijftien jaar naar Groot Graffel wordt gestuurd? "Gij zij op ut pliesiebro gewies, gij had ut gedun", dat was de moraal in Tiel.'

Wat had u willen zeggen tegen de rechter?

'Dat ik helemaal beïnvloed werd door die dokter Ter Braak uit Tiel. Mijn moeder wist er misschien ook wel van, maar mijn vader niet. Na zijn dood zijn de bedwelmingen erger geworden. Mijn moeder heeft mij in de steek gelaten. Ze had bij de rechter moeten eisen dat ik behandeld zou worden.

Zoals de paus de plaatsvervanger van Christus is, zo is dokter Ter Braak uit Tiel de plaatsvervanger op aarde van degene die het hele zaakje regeert. Hij is de hoofdpersoon in Tiel, de grote wijsgeer van de stad.

Rika van Gessel zat bij mij op school. Ik kon zien dat zij ook onder invloed stond van die dokter Ter Braak. Op 11 november 1926 heb ik haar 's avonds om half zeven een brief gebracht, waarin ik dat had geschreven. Haar moeder heeft hem aangenomen. Op 15 november ben ik antwoord gaan vragen. Haar vader kwam aan de deur, hij zei: "Ge mot dat uit de kop zetten. Zeg dat nou tegen geen mens meer." Sindsdien heeft Rika nooit meer tegen mij gesproken.

Rika van Gessel heeft een mooi gezicht, helder, breed. Blond haar en een innemend stemgeluid. Ze was niet slank. Het was mijn jongensdroom dat ik met haar zou trouwen. Wij lieten allebei wel zo'n beetje merken dat we dat zouden willen.'

'Ik heb ook wel eens tegen de psychiater gezegd dat het hier geen echte inrichting is, maar een pseudo inrichting. Er zijn hier heel veel verkapte Tiele-naren. Iemand uit de keuken is in Tiel hoofd van de NSB geweest. En die dokter Koning is een domme man.

Ik zou willen dat nu eens erkend werd dat het helemaal verkeerd is wat ze op school leren. Die hele theorie over de ademhaling en de stofwisseling, dat is helemaal niet waar. De mens heeft geen hart, longen of maag. Kinderen worden niet geboren uit een vrouw. Slanke intellectuelen krijgen geen kinderen. Ik ben een levend mens, jullie zijn televisiebeelden. Jullie draaien om mij heen. Zonder die bedwelming kan ik niet leven.'

Karel Bongenaar is steeds sneller en onverstaanbaarder gaan praten. Hij maakt een geagiteerde indruk. Zijn laatste zinnen vallen weg in onduidelijk gemompel. Na een tijdje wordt hij rustiger. Langzaam hervindt hij zijn gewone manier van doen.

'Het is een godswonder', zegt hij tenslotte, 'dat ik het hier vijftien jaar heb volgehouden. Dat is een hele prestatie. In het begin kon je doodeenvoudig niet weg, want er zat jarenlang een stuk ijzeren deurschoot dwars in de deur. En later was het ook niet zo makkelijk om zo maar weg te gaan. Zonder geleide ga ik niet met de trein. In de bus naar Zutphen wel. Naar Arnhem met de bus zou ik ook nog wel kunnen. Maar je hoort veel over slechte dingen en

ak uit Tiel. Mijn
niet. Na zijn dood
t mij in de steek ge-
l zou worden.
is dokter Ter Braak
de zaakje regeert.
tad.

t zij ook onder in-
'26 heb ik haar 's
d geschreven. Haar
ntwoord gaan vra-
t de kop zetten. Zeg
it meer tegen mij

l. Blond haar en een
gensdroom dat ik
erken dat we dat

er geen echte in-
el verkapte Tiele-
weest. En die dok-

il verkeerd is wat
de stofwisseling,
of maag. Kinderen
rijgen geen kinde-
lie draaien om mij

r gaan praten. Hij
g in onduidelijk
ndt hij zijn gewo-

ijfenzestig jaar
je doodeenvou-
ot dwars in de
g te gaan. Zonder
aar Arnhem met
lechte dingen en

slechte mensen die er rondlopen. Hier heb ik nu alles, in de maatschappij heb je helemaal niks.

In zekere zin heb ik een ongelukkig leven gehad. De tijd op de MULO-school met Rika van Gessel was het beste. En de wandelingen die ik in Tiel maakte. Daar kon ik op mijn manier rondlopen.'

Verantwoording

De gesprekken met Karel Bongenaar vonden plaats op 28 juli 1994, 26 augustus 1994, 9 september 1994, 28 september 1994 en 6 oktober 1994. Bij het eerste, derde en vierde gesprek was Margriet Kasteel, verpleegkundige en mentor van Karel Bongenaar, aanwezig. Het tweede gesprek vond plaats in aanwezigheid van Sacha Eikelkamp, die ook als verpleegkundige werkt bij de afdeling waar Karel Bongenaar woont.

De gesprekken duurden gemiddeld anderhalf uur. Zij zijn op band opgenomen. Karel Bongenaar heeft de neerslag van de gesprekken gelezen, gecorrigeerd, aangevuld en goed bevonden. Op verzoek van de leiding van Het Groot Graffel zijn de namen van patiënten en personeelsleden gefingeerd. Het initiatief om Karel Bongenaar de gelegenheid te geven zijn verhaal te doen,

kwam van medewerkers van Het Groot Graffel. Veel eer komt Margriet Kasteel toe. Zij was de eerste die een luisterend oor had voor Karel Bongenaars verhalen over vroeger. Minke van Doorne-Westra, unitmanager, en H. Kraijo, medio 1994 directeur Algemene Zaken, zagen vervolgens in hoe uitzonderlijk het was dat Karel Bongenaar zich nog zoveel kon herinneren en zochten contact met het MGv. Zonder deze drie was dit verhaal niet tot stand gekomen.

Summary

Verplanke, L.H. *The long-lasting admission of Karel Bongenaar*. The life story of Karel Bongenaar (1907), a patient who has been living in mental hospital Het Groot Graffel in Warnsveld (Province of Gelderland, The Netherlands) since 1930. The story is based on five interviews with Bongenaar.